

Neruda patří k nejoblíbenějším a nejčtenějším básníkům z našich starších klasiků. A přece nelze říci, že by byl i jako básník zcela poznán a zhodnocen. Nerudu lze stále ještě objevovat. Jsou díla, která oslňují na první pohled odvážností svého pojetí a pathosem svého rozletu, ale při bližším prohlížení detailů zjišťujeme neorganické trhliny jen vnějšně překlenuté, nedomyšlenosti v koncepci a nepečlivosti v řemeslné práci, jež podstatně omezují náš původní dojem. To nelze říci o Nerudovi. Známe z minulosti, že to trvalo delší dobu, než byl Neruda oceňován jako básník. Teprve Písně kosmické r. 1878 měly velký čtenářský ohlas a teprve Jaroslav Vrchlický zhodnotil kriticky Nerudovo básnické dílo jako celek. Ale stalo se to až sedm let po Nerudově smrti v r. 1898. O Nerudově díle básnickém platí, že čím je zkoumáme déle a podrobněji, tím více se přesvědčujeme o síle autorova uměleckého vidění, o promyšlenosti ideové i umělecké výstavby díla a o pečlivosti řemeslné techniky umělecké práce, jež nepřestává udivovat. Každé takové pozorování odkrývá hodnoty v básnickém díle Nerudově, které jsme si dosud neuvědomovali. Proto i první kritické vydání Nerudových básní, jež v souboru díla Nerudova v Knihovně klasiků tímto druhým svazkem uzavíráme, pomáhá nám vidět Nerudu v lecčems nově a bohatěji, než nám to umožňovala dosavadní vydání a dosavadní naše vědomosti.

I

Především je třeba říci, že známe dnes Nerudovo básnické dílo mnohem úplněji, než tomu bylo v předcházejících souborech Nerudových spisů. V posledních dvou desetiletích bylo možno na podkladě studia básnickovy pozůstatosti objevit nebo dešifrovat větší počet básní, které výrazně

dokreslují hlavní Nerudovy sbírky básnické. Jak jinak a mnohem lépe dovedeme ocenit Nerudovy Knihy veršů, známe-li i všechny ostatní básně, jež Neruda psal v letech padesátých a šedesátých! Víme z Nerudova „Proslovu“ k prvnímu vydání Knih veršů, že uspořádal v r. 1867 svou sbírku proto, aby předstoupil před čtenáře „s celistvým obrazem činnosti své“, a že tak učinil na základě výběru „s autokritikou co možná přísnou“. Neruda k tomu připojil větu: „Ponechávám úsudku jiných a nestrannějších, jednal-li jsem ve všem dobře.“ Teprve nyní, když známe, z čeho Neruda vybíral, můžeme vyhovět přání autorovu a sledovat míru jeho autokritičnosti, míru jeho umělecké odpovědnosti, která je výrazem jeho úcty k čtenáři i k umění.

Zároveň jsou však mezi básněmi do Knih veršů nepojatými i verše, které z díla Nerudova nevyklučovala autokritika umělecká, ale tlak politický a společenský. Z toho důvodu publikoval Neruda některé verše pod pseudonymem Prokop Zápolský ve Fričově Čechu, vycházejícím v Ženevě. Z toho důvodu nepojal do 2. vydání Knih veršů ani báseň „Nad hrobem“ nebo „Legendu o selské praktice“. Jsou namířeny proti církevní morálce s otevřeností, jakou známe jen z epigramů Havlíčkových. Žádný časopis nebyl by asi mohl tehdy uveřejnit jako celek báseň „Ke koncllu!“, tuto vášnivou a nenávislnou obžalobu papeže i církevních hodnostářů, kteří se v r. 1870 sešli v Římě, aby vyhlásili papežovu neomylnost. Zde nazývá Neruda vše pravým jménem, v mohutné zkratce je tu vystižen celý podvodný obchod, jaký si církev vytvořila z učení Ježíšova. Církev rozhodovala kdysi o lidech, nyní Neruda ve jménu zájmů lidstva vyobcovává celou tu smečku „darebáků“ z lidské společnosti. Poznat tuto tvář Nerudova díla nebylo ovšem možno současníkům, ale právě takové básně ukazují, z jakých pohnutek a z jaké horoucnosti v lásce i nenávisti vyvěrala jeho poesie i tam, kde nemohl mluvit takto přímo.

Ale i tam, kde doplňky k dílu Nerudovu nejsou tak bohaté, jako tomu bylo v básních z let šedesátých, přináší kritická probírka všech otisků a rukopisů překvapující

výsledky. Znali jsme sice celou snůšku epigramů, které otiskoval Neruda v letech 1888 a 1889 v časopisech nebo místo feuilletonu v Národních listech, tušili jsme, že jde o nějaký celek, poněvadž mezi epigramy byl i „Proslov ke knize epigramů“ a „Doslov ke knize epigramů“, ale nevěděli jsme nic o autorově záměru, o vnitřním členění tohoto celku, vše nám připadalo jako tříšť nápadů, po případě jako prvky díla nedotvořeného; byl to opravdu „roj epigramů“, jak tyto básně označil Ignát Herrmann v prvním vydání básnických spisů Nerudových. Podrobnou prohlídkou rukopisného materiálu zjistilo se nyní, že nejde o torso nebo neuspořádaný „roj“, nýbrž o dotvořenou a zkomponovanou knihu, po případě o uzavřený celek nějaké jiné knihy. A tak se Kniha epigramů přiřazuje nyní v původním Nerudově uspořádání k ostatním sbírkám Nerudovy básnické činnosti v letech osmdesátých, staví se po bok Balad a romancí, Prostých motivů a Zpěvů pátečních. Je to poslední celistvě komponovaná sbírka Nerudova, neboť většina epigramů vznikla po Zpěvech pátečních, t. j. po posledních časopisecky publikovaných „zpěvech pátečních“, „Andělu strážci“ a „Matce sedmiboletné“ z r. 1887.

Kniha epigramů nám po mnoha stránkách velmi výrazně dokresluje Nerudu let osmdesátých. Neruda ji charakterisuje jen jako „louku pestrou“, po níž může „motýl“ čtenář poletovat zcela volně, ale byl si přitom vědom toho, že všechny květy této louky i louku jako celek poznamenal „lidský duch“. Dodejme, že tento „lidský duch“, tento hlas lidskosti má všechny znaky Nerudova pohledu na život a na společenskou skutečnost. Projevuje se tam, kde Neruda činí předmětem svého humoru a satiry činnost spisovatelskou, kde ironisuje „ctností“, za nimiž se skrývá sobectví, i tam, kde si sice s úsměvem, ale přitom i s hlubokým porozuměním pro lidskou opravdovost epigramaticky zahrává s láskou i s touhami lidského srdce. Projevuje se však i tam, kde Neruda vyslovuje své pohrdání soudobé české politice, která ztratila smysl pro čest a pro mužnou statečnost, která poklonkuje před cizinci a potácí se bez schopnosti

stát se silou. A přitom je v této sbírce stále přítomen básník sám, člověk žijící v konkrétních podmínkách své doby i svého životního osudu, člověk velké lásky, citlivého srdce, které by chtělo „zaslechnout, vůkol nás jak světy v chóru šumí“ a zároveň „nést všechno to světa hoře“. Je tu přítomen básník Knih veršů v četných připomínkách matičky, jež pro syna je stále živým symbolem obětavé lásky i moudrosti. Je tu přítomen básník Písní kosmických, hledající pravdu v souladu se zákony přírody a mimo náboženskou víru. Ožívá v této sbírce i humorné porozumění pro lidskou přirozenost i slabost, jak je známe z některých básní Balad a romancí, z „Balady májové“ nebo „Balady rajske“. V plné síle se tu hlásí ke slovu autor Prostých motivů se svou osamělostí, se svým stářím, s marnou touhou po osobním štěstí, s životem, z něhož nelze vyloučit pocit „umírání“. Ale je tu i básník Zpěvů pátečních, jenž nepodléhá bolesti, jenž dovede zaplašit „zmatky“ a jenž v symbolu Řípu, pojímám se organicky k symbolu matky, vidí výzvu k hrdinskému boji za lidské tužby, své i svého lidu.

Nerudova sbírka epigramů je tedy mnohem více než jen tříšť nápadů nebo aktuálních šlehů. Jako většina děl Nerudových je i tato kniha rozmanitá mnohostí temat, bohatostí stylistických forem. Neruda těží ze všech klasických forem epigramu řeckého i dvojdílného, marciálovského, z domácí tradice Čelakovského a Havlíčkovy, ale přitom hledá s bohatou vynalézavostí nové možnosti epigramatického vyjádření. A ačkoliv jsou tyto epigramy hned vtípnou hříčkou, hned útočnou střelou, jednou škádlivou hrou, podruhé vážným vyznáním, jsou přece jen celistvým, ideově jednotným a umělecky dotvořeným obrazem Nerudova vztahu k životu a světu. Kdybychom kolem této sbírky chodili bez povšimnutí, jako tomu bylo až dosud v literatuře o Nerudovi, znamenalo by to, že ochuzujeme svůj pohled na Nerudu o jeden významný článek jeho básnického a uměleckého úsilí. Znamenalo by to, že bychom ochuzovali i sebe o jednu z nejlepších knih naší satirické literatury.

Druhý příspěvek naší edice k hlubšímu poznání díla Nerudova spatřujeme v tom, že si na jejím podkladě můžeme uvědomit lépe než dosud sepětí každé Nerudovy sbírky a každé jeho básně s určitou historickou situací, která podněcovala jejich vznik a která jim dávala i plný smysl. Po prvé tu máme zachycenu chronologii vzniku jednotlivých básní, jakož i vnější okolnost jejich geneze. Tato znalost historické podmíněnosti básnického díla je pro nové hodnocení díla Nerudova zvláště důležitá. Víme, že literární kritika kladla leckdy proti „časovosti“ Nerudových feuilletonů „nadčasovost“ Nerudových veršů. Dnes je nám stále zřejmější, že Nerudovy verše jsou stále platnou a tvořivou součástí přítomného životního úsilí především proto, poněvadž dovedly ve své době zaujmout stanovisko k aktuálním otázkám života, společenské situace i básnického individua takovým způsobem, že ideový dosah tohoto zaujetí i umělecký jeho charakter nepozbývají na své společensky tvořivé síle dodnes.

Překvapovala Nerudova „rozervanost“ v jeho Hřbitovním kvítí a byla všelijak vykládána, především jako důsledek Nerudova mládí, jako důsledek jeho osobního hoře. Teprve tehdy, uvědomíme-li si společenské a dobové motivy této rozervanosti, teprve uvědomíme-li si, že projev rozervanosti je Nerudou chápán nikoliv jako ideál, ale jako jediné pravdivý obraz společenské situace chudiny v letech padesátých, můžeme dobře zhodnotit tento výkřik, adresovaný sice provokativně, ale s plným vědomím lidské hrlosti a pýchy do řad mocných a bohatých. Nemělo by smysl, abychom apriorně vyžadovali od Nerudy optimistický závěr pro celou sbírku, neboť v padesátých letech nebyly přímo ve společenském životě podmínky pro optimistický závěr. Chudina nebyla zformována, byla v revoluci opuštěna buržoasií, nemohla se opřít o zorganizované dělnické hnutí, její příslušníci žili v bídě a osamocení, žili bez naděje, žili život, který se podobal hřbitovu. V tomto

ovzduší jevíly se optimistické více nicotnými a nepravdivými.

To, co však od počátku charakterisuje nástup Nerudův, a to, co mu zaručuje trvalé místo v čele pokrokové literatury, je okolnost, že se naučil již v padesátých letech pozorovat a hodnotit život s hlediska společenských vrstev a tříd potlačovaných. Hrdinové jeho básní „O Šimonu Lomnickém“ a „Divoký zvuk“ dovedou zpívat pravdivou a lidsky jímavou píseň teprve tehdy, když poznali bídu a celou tíhu společenského vykořisťování. Obdobně i Neruda je si vědom toho, že poesie má jen tehdy společensky tvořivou cenu, vidí-li její autor svět zdola a nikoli shora.

Nerudovi je cizí soucit těch, kdo se shora sklánějí k vykořisťovaným třídám a k chudobě. Cítí se součástí vykořisťovaných, neprosí o soucit, ve vztahu k majetným cítí jen nenávisť nebo pýchu, že nepatří k jejich světu. Tento postoj vyznívá již z Nerudových prvních veršů a z jeho Hřbitovního kvítí. Tento postoj jej provázel i v jeho osobním životě. Vyjádřil jej nezapomenutelným způsobem i v dopise Karolíně Světlé v r. 1862, ve kterém zachycuje pocity, jež v něm vznikají při pohledu na domy nebo tváře boháčů. Zdá se mu zprvu, že by „byl zcela oprávněn hoditi jim červeného kohouta na střechu“ nebo že by to byl dobrý skutek, kdyby „jim dýku do toho tvrdého srdce vrazil“. „Ale jsou zas chvíle, kdy se jim já vysmívám, kde jdu já hrdě kolem nich, pohrdlivě je měře. Přisámbůh, v těchto chvílích jsem rád, že jsem já psancem a oni pochopy, že jsem já tou uštvanou zvěří a oni vrahy, nechtěl bych za světy jimi býti a rdím se, že nás učinila příroda bratry.“

Proto pochopíme dobře, že Nerudova poesie, vycházející z životní zkušenosti chudiny, má v letech padesátých, v době reakce, která ochromovala veřejný život, charakter rozervaný. Má jej proto, poněvadž, jak říká Neruda, „doba naše je posud dobou rozervaností“. „Posud cítíme, že člověčenstvu ještě leckterých převratů a mnohého kroku zapotřebí, že jest větší část lidské společnosti ještě cigánem, jemuž ta země nepatří, po níž kráčí, jenž od privilegovaných praobyvatelů ještě mnohým se liší a ledacos násilím nebo

lstí sobě běže, čeho mu potřebí a čeho darem nikdy nedosáhne.“ Tak napsal Neruda v r. 1859 a v tomto duchu zpíval i svou píseň sice „puklého srdce“, ale přitom mužné a hrdé výzvy.

Jiného charakteru nabývá Nerudova poesie v letech šedesátých. Po vydání říjnového diplomu uvolnil se politický život, česká buržoasie ujímá se vedení české věci národní a vzrostlý kulturní ruch umožňuje mnohem širší rozmach kulturního a tím i literárního života, než tomu bylo do té doby. Neruda neopouští své společenské východisko, ale využívá možností, jaké poskytuje nová situace. Účastní se veřejného života, pracuje v novinách, v Čase, v Hlase a konečně v Národních listech. Cítí, že se tu vytvářejí nové možnosti boje a zápasu. Je to především boj národně osvobozenský, který má nyní možnost rozvíjet se lépe a svobodněji. Neruda přijímá tento boj, poněvadž je v souladu se zájmy lidu, je jednou složkou širšího zápasu za osvobození člověka. Politické vedení tohoto boje měla v rukou buržoasie. Proto píše Neruda do jejích mladočeských novin. Nejde mu však o to, aby hájil její třídní zájmy a aby jí zajišťoval její mocenské posice, ale záleží mu na tom, aby v ní udržoval všechno to, co činilo její ideologii při jejím vstupu do dějin revoluční a pokrokovou. Buržoasní politika, pokud byla věrna revolučním a demokratickým ideám, měla v dané historické situaci relativní cenu i pro zájmy a potřeby lidu.

Ani v této vývojové fázi se Neruda nezpronevěřil svému základnímu pohledu na život, stále pozoruje věci zdola, ne shora. Vzpomeňme, jak ve své „Legendě o chudobě“ z roku 1869 ukazuje, jak chudoba je pro všechny přítěží, pro kněze, vojáka, rolníka i obchodníka, ale jak dává pariovi jednu schopnost, která je odepřena všem jiným. „Poznávám svět celý, nevšimnut jsa světem,“ říká paria „s hlavou povznešenou“, t. j. vidí podstatu života, rozčlenění společnosti pravdivěji než ti, kdo žijí v blahobytu. Proto je sociální balada stále výraznou formou Nerudovy epiky. Vždyť v šedesátých letech vzniká jedna z nejlepších balad tohoto typu, „Před fortanou Milosrdných“, která velmi vý-

razně vidí skutečnost právě očima lidu. Ale vlastní centrum Nerudova básnického úsilí v letech šedesátých tkví v přerodu básníka, který ohrázel dosud svou poesii situaci společenského vydědence, který tlumočil jeho bolesti, vzdor, hrdost i nenávisť, v básníka-bojovníka, v typ aktivního ukazatele bojových perspektiv.

Tento přerod nebyl pro Nerudu snadný. Znal dobře, jak byla společenská situace komplikovaná, ještě na sklonku let padesátých odmítal ukazovat budoucnost, poněvadž si byl vědom zbabělosti české buržoasie v roce 1848 a v letech padesátých. „Což chcete s naší lůzou zmalátnělou snad jakous myšlénku kdys provést smělou?“, tak zpíval Neruda ve svých verších „Z času za živa pohřbených“. Ale na začátku let šedesátých vzniká naděje, že bude lze bojovat, proto se stává ideál básníka-bojovníka i pro Nerudu živým. V roce 1862 napsal v recenzi almanachu Máje na r. 1862: „Básník je bojovník pro ideu, již často věštím duchem pronese o staletí dříve, než se jen jiskra naděje zakmitne, že by idea ta tělo a krev nabýti mohla.“

Jsou to především dvě básně, které nám dokumentují tento růst básníka-bojovníka: „Karlů Havlíčkovi Borovskému“ z r. 1862 a „Vším jsem byl rád!“ z r. 1869. První vytyčuje ideál bojovníka na objektivně daném hrdinovi, na Havlíčkovi, v němž Neruda spatřuje všechny znaky pravé mužnosti. Druhá sleduje růst Nerudova subjektivního odhodlání přijímat objektivní příkazy společnosti jako závazek a bojový úkol. Neruda se už nikdy nebude moci nechat vést bezprostřední touhou, pocitem osobního štěstí, vždy tu bude úkol, který bude dávat směr jeho životu a tvorbě:

Mně řekl osud: Českým pěvcem buď,
pěj jen, co sluší nešťastnému lidu,
stesk zoufalý a žhavou jeho bídu,
tvá píseň lásky trpkostí svou rmuť,
buď krutě zimna v nejparnějších lidstva letě,
tvůj lid má hojit, tobě srdce drát —

Takto pojatý úkol staví ovšem Nerudu před nutnost promýšlet a básnicky zobrazovat ty síly života, jež dávají všemu lidskému snažení kladný smysl. Nešlo mu již jen o analýsu negativních jevů soudobého společenského řádu, nešlo jen o pocity, které tyto negativní jevy vyvolávaly v mysli potlačených a vykořisťovaných. Ale rozhodně nešlo také o to, aby básník zakrýval skutečnost nebo v protikladu ke skutečnosti čerpal naději z idealistických visí a náboženských představ. Obraz lidské víry a naděje musel vyrůstat z života, z těch hodnot, které jsou všemi pocíťovány jako projevy nejvyšší lidské síly a opravdovosti. Ne nadarmo se stává Nerudovi hned na počátku let šedesátých představitelkou a přímo symbolem nejkladnějších hodnot v lidském životě matka. Jí věnoval svůj proslulý cyklus „Matiče“, který na rozdíl od cyklů „Otcí“ a „Anně“, pocházejících z let padesátých, nezobrazuje pochybnosti a rozervanost, ale především sílu jistoty, která je uložena ve velikosti i něze mateřské lásky a ochrany. Zásadní význam má jeho balada „Matka“, v níž proti představě náboženského vykoupení a spasení staví sílu sebeobětavé povinnosti, jakou cítí matka k dítěti.

V sedmdesátých letech dospěl pak Neruda k tomu, že mohl vytyčit kladně pojatý program života v celé básnické sbírce, v Písniích kosmických. Dal mu tu nejsmělejší perspektivu, konfrontoval jej s celým vesmírem. Je známo, jak Immanuel Kanta v jeho Theorii nebe z roku 1755 nutil pohled na hvězdnou oblohu myslet stále ještě jen na velikost boží a podřizovat osud člověka ochraně a péči „prozřetelnosti“. Naproti tomu Neruda, poučen objevy soudobé vědy, neváhal pohlédnout již přímo a mužně v tvář Světu a lidskému osudu bez pocitu malomyslnosti, bez potřeby náboženské útěchy. I jeho dojíímá velikost kosmických dále a nekonečnost vesmírného prostoru, ale jeho píseň oslavná nepatří Bohu, ale „poetovi Světu“, hmotě i jejím zákonitostem, jež daly řád celému víření kosmických těles. I on vidí nepatrnost člověka v poměru k vesmírným rozměrům, nikterak nezakrývá ani možnost zániku Země

a života na Zemi, ale toto vědomí v ničem neoslabuje, ba jen násobí sílu jeho oslavy lidského úsilí, lidského poznání, lidské práce.

My umřem, avšak dříve si
hrob vysteleme slávou,
Svět celý musí nad hrobem
stát s obnaženou hlavou.

Nerudova kosmická píseň, zobrazující ve vesmírném prostoru lidský osud, osud jedince i národů, odhaluje v boji o lidský pokrok, v úsilí o poznání zákonitostí života i světa nejvyšší hodnotu lidského života. Má svou cenu i tehdy, když je provázena utrpením a bolem, činí z člověka někoho, kdo umí „dožít světa“, kdo dovede „zazvonit o nebes klenbu“, kdo dovede i za cenu života „procítit slunečnou píseň“.

Význam Nerudova básnického vyznání vynikne v plné síle, uvědomíme-li si, že bylo vysloveno v druhé polovině let sedmdesátých. Bylo to ve chvíli, kdy se rozhodovalo o morálních základech českého národně osvobozenského zápasu. Vídeň svými rozhodnutími, svým zrušením císařova slova z reskriptu z r. 1871 ponižovala celý národ, dávala mu výslovně cejch národa méněcenného. Silné lidové hnutí a celá velká tradice osvobozenského boje, opírající se o morální hodnoty lidových bojů proti utiskovatelům, zavazovaly k věrnosti a k statečnosti. Ale vzrůstající rozpory mezi zájmy lidu a třídními zájmy buržoasie připravovaly cestu zrady v táboře buržoasních stran. Nemohou nás mást okázalé státoprávní deklarace, rozhodující je, že se třídní zájmy dostávaly do rozporu se zájmy národa. Právě takové chvíle krisí, chvíle kolísání a rozhodování, kdy se hledají „argumenty“ pro cestu zrady, kdy se zakrývají vlastní motivy jednání vzletnými slovy, prověřují charaktery, prověřují věrnost a statečnost všech bojovníků. Statečným a věrným mohl být jen ten, kdo byl silný i svým vědomím, kdo měl vyjasněný vztah nejen ke konkrétním společenským problémům, ale i k životu a k světu vůbec. Šlo tu, stručně ře-

čeno, o světový názor nového člověka. Tlumočit tento světový názor stalo se naléhavým požadavkem dne. Neruda vycházel tomuto úkolu vstříc svým básnickým obrazem. Nerudovo vyznání nebylo ovšem filosofickým manifestem. Jemu je cizí jakákoli okázalost nebo povýšená nadřazenost. Při svém kosmickém rozletu ani na chvíli neztrácí kontakt se zemí, s prostým člověkem z lidu. Nevychází z pozice vědouceho učenice nebo filosofa, nýbrž ze zkušenosti prostého, lidového pozorovatele noční oblohy a za stálého konfrontování naivních představ s vědeckými poznatky dospívá zcela přirozeně k dedukcím, jež sice nenápadně, ale přitom tím jímavěji nebo monumentálněji vyslovují základní znaky mužného pohledu na svět a život.

Z ideové a morální zbrojnice svých Písní kosmických těžil Neruda i v letech osmdesátých. Tehdy bylo již Nerudovi jasné, že politikové se rozcházel se zájmy lidu a že nelze národní boj opírat o jejich diplomatisování. Opět si ověřuje svou starou zkušenost, že českému národu „shora dolů nekyne žádná spása“, že „český národ vzroste jen a jen zdola nahoru“. Ale právě v této chvíli, kdy zklamávají politikové, nesmějí zklamat básníci, chtějí-li být hlasem svého lidu. A tak celé básnické úsilí Nerudovo v letech osmdesátých směřuje k tomu, dát zdravým lidovým silám národa morální oporu, přispět k upevnění morálního charakteru lidí, kteří dovedou jasně pozorovat a prohlédnout soudobou životní a společenskou situaci, kteří jsou schopni statečně se dívat v tvář skutečnosti a kteří jsou schopni i hrdinného boje.

Podivuhodná je umělecká mnohotvárnost, s jakou dovedl Neruda jako básník reagovat na danou situaci, jak dovedl plnit úkol, který si předsevzal. Ani na chvíli se mu přitom neztrácí s očí celá bohatost lidského života ve všech jeho rozmanitých vztazích. V jaké šíři se před námi rozehrává život v Baládách a romancích! Všechny jeho odstíny, jeho podoba vážná, až tragická, i jeho podoba humorná a radostná vystupují z této sbírky v osobitém osvětlení básníka, jenž chce svou báji vypravovat, „z úst jak lidu roste“. Obdobné

bohatství v rozloze citových vztahů charakterisuje v úrovni lyrického básnictví i Nerudovy Prosté motivy. Jejich čtyři oddíly tlumočí všechnu variabilitu v lidských nadějích i zklamáních, v radostech i úzkostech, v pocitu štěstí i bolesti v takové plnosti, jakou je schopna symbolisovat právě jen proměnlivost ročních období, jež dávají titul jednotlivým oddílům. Kniha epigramů pak do třetice předvádí celý kaleidoskop jevů v oblasti lidských vztahů soukromých i veřejných, ve světě práce, umění i politiky, jež všechny připoutávají satirickou pozornost v celé své šíři a členitosti.

Ale za touto životní plností, za rozmanitostí temat i za tou schopností přistupovat k nim vždy z jiné strany a v jiné citové poloze, za tím bohatstvím žánrů i forem je stále přítomna ideová a morální síla Nerudova pohledu na život, jež dává jeho sbírkám jednotný smysl a směr. Není rozporů mezi epikem, lyrikem a satirikem. Všemi sbírkami proniká demokratičnost v ideji i formě, všemi proniká schopnost podřizovat své subjektivní záliby a představy objektivním podmínkám života i boje, všemi proniká síla Nerudova přímého a mužného hodnocení otázek života i smrti. Jsou to ideové i morální vlastnosti, jaké vyplynuly z Nerudova světového názoru, jak jej vyslovil v Písních kosmických, a jsou to tytéž síly, které našly nejmohutnější výraz v jeho Zpěvech pátečních. Mužný pohled na skutečnou situaci národa opuštěného a zrazeného v soudobém národně osvobozenkém zápasu, pohled nezakrývající v ničem úzkost o osud národa a jeho lidu je tu doplňován stejně mužnou výzvou k boji, v němž srdce básníkovy „samo ryčně letí již napřed v plně vzešlý, ve budoucí věk tam, kde se nejvíc shemží nepřátelé kletí“.

Neruda nebyl v letech osmdesátých jediný z českých spisovatelů a umělců, kdo dovědl projevit svou věrnost lidu i statečnost v době nestatečnosti politiků české buržoasie. Již v roce 1883 napsal J. V. Sládek předvídavě na adresu soudobých politiků: „Po letech upadne nynější politik, pokud zabývá se jen politikou, v úplné zapomenutí, neboť neuměl toho, aby pro svůj národ čeho vydobyl, a v životě

českého lidu zůstane pomník nynějších let jenom v životě jeho kulturním. Naši hudebníci, sochaři, básníci a učenci, pokud jsou vpravdě našimi, učinili za posledních deset let pro náš národ více než všickni jeho politikové od nejvyššího k nejnižšímu. Jenom v umění jevila se v těchto letech síla českého ducha ve své tuhé, zaryté, železné, k cíli krácející vytrvalosti a neústupnosti. ... Zde vřelo to, žehlo jako ve výhni, a ten tvrdý, český, chladný kov zvolna se taví, čekaje ruky dovedné, která dá mu nový tvar.“ (V článku *Deset roků literární práce*, Lumír 1883, str. 9.) A právě v souvislosti s těmito slovy Sládkovými lze říci, že v tomto bojovném šiku české kulturní fronty stál Jan Neruda vskutku v čele všech českých básníků. Od r. 1883 kladl si přímo za úkol jako redaktor *Poetických besed* soustředit všechny básníky, kteří chtěli psát v zájmu lidu a pro lid. Chtěl, aby básně této sbírky „českému básnictví klestily cestu a získaly obliby v národních kruzích nejširších“. Za vedení Nerudova vyšly v *Poetických besedách* významné knihy hlásící se k bojovým tradicím českého lidu. Byly mezi nimi Vrchlického *Selské balady*, Čechovy *Jitřní písně* a *Nové písně*, Sládkova kniha *Ze života*. V roce 1887 pak Neruda znovu připomněl českým básníkům, že „jejich slovo je ve službě vznešené věci mečem nejpádnejším, jejich velitelské gesto v dobách svatého boje komandem nejmocnějším, vedoucím boje nejnaděnější, rozhodující bitvy nejtěžší a nejkrutější“. Především tato okolnost, že Neruda viděl poslání českého básníka takto bojovně a že hodnotil více sílu lidu než dovednost oficiálních politiků, umožňovala mu docenit v proslulém májovém feuilletonu z r. 1890, jaký dějinný převrat znamenají zástupy demonstrujících dělníků, co znamená tato historicky nová forma lidového boje.

Že pak Neruda svou poesii, svým osobním příkladem i hloubkou svého poznání soudobé společenské situace současníkům přímo symbolisoval typ básníka-bojovníka, o tom svědčí velmi výrazně Sládkova báseň napsaná po zprávě o smrti Nerudově v r. 1891, z níž citujeme aspoň její závěr:

„Vpřed!“ — bouřným pochodem Tvé velké srdce bítí
Tvých věrných slyší tém z těch prsou mohutných.

Až budou zástupy kol Tvého dunět rovu
a zazní v český luh to všeskem od polnic
a písní svobody řeč bude děl a kovu:
Tvé srdce kovové jí bude dunět vstříc.

Toto svědectví je tím význačnější, že pochází od Sládka, který si tak dobře uvědomoval, jaké poslání měla česká literatura v letech osmdesátých. Sládek i tu přiznával Nerudovi vůdčí úlohu a předvídavě usuzoval, že se neskončila Nerudovou smrtí. Byl to také Sládek, který v Lumíru otiskl noticku (1891, str. 419), v níž se žádalo, aby k Sebraným spisům Nerudovým nebyla připojena fotografie Nerudova z doby jeho nemoci a stáří, ale fotografie z let mužných, poněvadž „budoucnosti a literatuře patří ten muž smělých rysů, z jehož očí, rtů a čela mohl již každý na první pohled hádati na jeho lví tlapu“. Sládek jako by předvídal falešné cesty některých Nerudových ctitelů, kteří buď — mluveno slovy Fučíkovými — Nerudovi „přilepili na šosy malostranskou idylu“, nebo se honili za biografickými doklady Nerudovy osobní bolesti, jako by Neruda sám v osobní své problematice spatřoval smysl své poesie. Zapomínalo se, že i když Nerudova poesie pravdivě odráží subjektivní jeho citění a tím i fakta jeho osobního života, přece jen chtěla být a také vždy byla především zdrojem mužné odvahy a bojové síly a že její smysl byl obrácen nejen k básníkovi samému, ale především k lidem básnickovy doby, jimž ukazoval cestu v jejich životě osobním i veřejném. Odhalit tento bojovný smysl Nerudovy poesie v plné jeho historické plnosti a konkrétnosti lze jen tehdy, budeme-li znát všechny podmínky vzniku a působení Nerudových děl. Vytvořit k takovému poznání spolehlivé předpoklady bylo též jedním cílem této edice.

Ještě v jednom směru může kritické vydání Nerudových básní přispět k hlubšímu poznání Nerudy-básníka. Důkladná probírka všech rukopisů, časopiseckých i knižních otisků seznámila nás velmi podstatně s Nerudovou pracovní dílnou, s technikou jeho umělecké práce, s úsilím o uměleckou dokonalost, o umělecké mistrovství. Vydavatelské poznámky nemají za účel pouze zdůvodnit text básní, osvětlit, jak jsme dospěli k textu co možná nejspolehlivějšímu, který se může stát základem pro všechna další vydání Nerudových básní. Přinášejí zároveň v popisu zrodu díla a v různocšteních přímé doklady Nerudova uměleckého zápasu a růstu. Uvážíme-li, že Neruda zaujímá mezi klasiky naší poesie jedno z míst nejpřednějších, je třeba mít stále na mysli, že umělecké zkušenosti obsažené v Nerudově básnickém díle tvoří živý fond, z něhož může těžit především současná básnická tvorba.

Požadavek umělecké dokonalosti a svědomitosti kladl Neruda velmi vysoko již ve svém mládí. Tak r. 1862 v recenzi čtvrtého ročníku almanachu *Máj* napsal na adresu českých básníků: „Jsmeť zajisté my nejméně takými pedanty, kteří by v dobré formě již vrchol všeho básnického umění hledali. Vímeť, že mezi pachtěním se za formou zumělkovanou často jádro myšlenky uklouzne neb alespoň vydutí; avšak píše-li se již jednou v řeči vázané, má být alespoň vázána v dobrou formu. ... Nedbalá forma jest u nás skoro již známkou geniálnosti, což ovšem hlavně trakaříkům literárním, kterých máme poměrně více než jinde, prospívá.“ A samo Nerudovo básnické dílo prokazuje nesmírnou pečlivost, s jakou Neruda hodnotil všechny prvky svého básnického projevu. Eliška Krásnohorská již v roce 1891 (v *Osvětě*) vzdala hold Nerudovi „autokritikovi“, který nedosahoval výsledku „nějakým kouzlem ani náhodou, ani pouhou elementární silou talentu; dosáhl ho jen opravdovou uměleckou prací, která vyžaduje nesmírně vytréněného ducha a povahy schopné opanování sebe, vážnou vnitřní

potřebou pracovati vždy jen na nejvyšším stupni své schopnosti“. Projevy jeho autokritičnosti, jeho „umělecké sebeúcty“ lze sledovati všude, nejen v ideovém rozvíjení thematic, ale zároveň s tím i ve volbě strofy, metra, rýmu, ve volbě slova a slovního tvaru, v syntaktické stavbě i v interpunkci, tlumočící větné členění nebo zvukovou stránku jazyka. Neruda nikdy neztratil smysl pro to, že dokonalým může být jen to, co má příznaky dokonalosti v celku i v nejdrobnějších součástech tohoto celku.

Forma nebyla ovšem Nerudovi nikdy cílem. Jaroslav Vrchlický, pokládán ve své době za mistra v realizování složitých a umělých forem básnického umění, vystihl dobře, jak Nerudova forma je podřízena její ideji. „Formami uměle stavěnými, kombinací rýmů, hříčkami slohovými Neruda nikdy se neblýskal. Forem uzavřených, pevných, jako sonetu atd., jeho celá činnost vůbec nevykazuje. ... Nejedno by řekl básník novější školy hladčeji a elegantněji, sotva však případněji a plněji. V tomto přihrocování základní myšlenky v ostré závěrečné pointy bylo Nerudovo mistrovství od počátku a právě na takových místech, kde hleděl k plnému vystihnutí základní své ideje, neohlížel se někdy příliš úzkostlivě po rytmu nebo rýmu.“ Právě tehdy, studujeme-li Nerudův básnický výraz v těsné spojitosti i s jeho ideou a uměleckým záměrem, pochopíme i velikost jeho uměleckého mistrovství.

Jako první základní vlastnost básnického umění Nerudova vystupuje do popředí pevně pojatá a do důsledků domýšlená koncepce jednotlivých básnických obrazů i jednotlivých sbírek. Tak je možno zjišťovat, že již první ukázka z Hřbitovního kvítí, otištěná v Lumíru r. 1854, dosvědčuje, že Neruda má promyšlenou ideovou koncepci celého díla. Již tam předchází projevům světobolu obraz sociálních rozporů na hřbitově a již tam teprve závěr je věnován básnickému subjektu. Ale i v těch případech, kde básně nevznikaly hned jako součást básnické sbírky, kde básník teprve dodatečně uzavíral do sbírky náměty, které vyrůstaly zprvu volně a bez pevné kompoziční vůle, lze sledovat, s jakým úsilím Neruda